

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ιδιωτικό δίκαιο προστασίας περιβάλλοντος

Ιωάννη Καρακώστα

Καθηγήτῃ

I. Βασικές αρχές προστασίας

Σε τέσσερις κυρίως βασικές αρχές του Αστικού δικαίου στηρίζεται η προστασία του περιβάλλοντος στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών.

Πρώτον: Στην αρχή προστασίας της προσωπικότητας

Δεύτερον: Στην αρχή προστασίας της κυριότητας, ως έκφραση της αξίας του ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας

Τρίτον: Στην αρχή *neminem laedere* (ουδένα ζημιούν παρανόμως και υπαίτιως)

Τέταρτον: Στην αρχή της απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος.

Οι τέσσερις πιο πάνω αρχές αποτελούν σε μεγάλο βαθμό και το θεμέλιο του νομικού μας πολιτισμού. Φωτίζονται στο σύγχρονο δίκαιο από τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 24 Συντ. περί προστασίας του περιβάλλοντος, το οποίο μετά την τελευταία συνταγματική μεταρρύθμιση εισήγαγε το δικαίωμα στο περιβάλλον ως ρητώς κατοχυρωμένο δικαίωμα και την αρχή της αειφορίας ως αρχή αυξημένης τυπικής ισχύος. Η αρχή της αειφορίας αναβαθμίζει το άρθρο 24 (ως προς το περιβάλλον) σε πρωταρχικής σημασίας και αξίας έννομο αγαθό, που υπερτερεί και υπερισχύει όλων των άλλων και από τη φύση του πράγματος προέχει σε περίπτωση σύγκρουσης και υποχωρεί μόνον όταν αντιφάσκει στην αξία του ανθρώπου.

Οι τέσσερις πιο πάνω αρχές, όπως εμπλουτίζονται και από τις κοινοτικού δικαίου αρχές και αντίστοιχες ρυθμίσεις, όπως π.χ. η αρχή ο ρυπαίων πληρώνει, η αρχή της αειφορίας κ.ο.κ., εκ-

φράζουν την δικαιική αλλά και ηθικοκοινωνική εντολή προς όλες τις συντεταγμένες εξουσίες (μέσω του Συντάγματος) αλλά και προς όλους τους πολίτες (μέσω των κανόνων του κοινού δικαίου) για συμπαράταξη και σε προληπτικό, αλλά και κατασταλτικό στάδιο, στην διηνεκή και διαχρονική αποστολή - της έννομης τάξης - προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών.

Η αρχή προστασίας της προσωπικότητας στο πεδίο του δικαίου περιβάλλοντος εκφράζεται μέσω του δικαιώματος χρήσεως, ωφελείας και απολαύσεως των κοινών σε όλους κοινοχρήστων και ιδιοχρήστων αγαθών, δηλαδή των αγαθών του ζωτικού χώρου και των πολιτιστικών αγαθών. Το δικαίωμα χρήσεως αποτελεί έκφραση του δικαιώματος στην προσωπικότητα και προστατεύεται υπό την έννοια αυτή με τις αντίστοιχες αξιώσεις.

Η αρχή προστασίας της κυριότητας, αποβλέπει στην προστασία της κυριότητας ως αγαθού εντεταγμένου στην εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου και ως εκ τούτου αγαθού προεχόντως εκφράζοντας την αρχή της αειφορίας. Οδηγεί στην ανάπτυξη εννόμου μέσου και βοηθήματος για την καλλίτερη εξυπηρέτηση των δικαιούχων κυρίων και την μακροπρόθεσμη προστασία των οικολογικών συμφερόντων χάριν της μακρόπνοης αειφορικής οικονομικής ανάπτυξης του κοινωνικού συνόλου, που επωφελείται από αυτήν.

Η αρχή του μη ζημιούν (*neminem laedere*) εκφράζεται στο ιδιωτικό δίκαιο περιβάλλοντος ως αρχή της προφύλαξης, πρόληψης και αειφορίας μέσω των αξιώσεων της προληπτικής αγωγής και αποκατάστασης που αποβλέπει στη διατήρηση και επαναφορά του οικολογικού status quo.

Η αρχή της απαγόρευσης κατάχρησης δικαιώματος αποτελεί την ιδιωτικού δικαίου έκφραση της αειφορίας.

Μέσω της ΑΚ 281 εισάγεται στο πεδίο του αστικού δικαίου περιβάλλοντος η κοινοτικού δικαίου αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Η άσκηση του δικαιώματος χρήσεως των περιβαλλοντικών αγαθών οριοθετείται από τον κοινωνικό σκοπό του δικαιώματος, ο οποίος συνίσταται στην κοινοχρησία και στην κοινή ωφέλεια, και από την αρχή της καλής πίστεως, η οποία προσδιορίζεται από την φύση και τον προορισμό του πράγματος επί του οποίου ασκείται το δικαίωμα. Η κοινοχρησία και η κοινή ωφέλεια, συνδεδεμένες με την κατά προορισμό χρήση του πράγματος, αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση των κοινωνιών του δικαίου στην μακρά του χρόνου προοπτική.

II. Ειδικότερα, οι νομικές βάσεις προστασίας του περιβάλλοντος στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου

Το ιδιωτικό δικαίο αποτελεί βασικό εργαλείο προστασίας του περιβάλλοντος, καθώς από αυτό αντλούμε τις περισσότερες διατάξεις, βάσει των οποίων καθίσταται εφικτή η αποτελεσματική προστασία του ζωτικού μας χώρου στις ιδιωτικού δικαίου διαφορές. Στο παραπάνω πλαίσιο, την «πρωτοκαθεδρία» στον τομέα προστασίας του περιβάλλοντος διεκδικούν οι διατάξεις περί προστασίας της προσωπικότητας σε συνδυασμό με τις διατάξεις που αφορούν τη χρήση και διαχείριση των κοινών σε όλους, κοινοχρήστων και ιδιοχρήστων πραγμάτων, που συναπαρτίζουν το ζωτικό χώρο του ανθρώπου.

1. Η προστασία με βάση το άρθρο 57 ΑΚ

Τα περιβαλλοντικά αγαθά δεν συγκαταλέγονται μεταξύ των ρητώς αναγνωριζομένων και προστατευομένων από τις διατάξεις του ΑΚ εννόμων αγαθών. Ωστόσο, από τους παράγοντες που συγκαθορίζουν την προσωπικότητα και αποτελούν προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξή της είναι ο αποτελούμενος από περιβαλλοντικά αγαθά χώρος μέσα στον οποίο ο άνθρωπος ζει και αναπτύσσει τις δραστηριότητές του: ο ατμοσφαιρικός αέρας, η θάλασσα, ο αιγιαλός, οι λίμνες, οι ποταμοί, τα υπόγεια ύδατα, τα δάση κ.λπ. συ-

γκροτούν το υλικό πλαίσιο που είναι αναγκαίο για την επιβίωση και την ποιοτική διαβίωση του ανθρώπου.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '80 διατυπώθηκε από την επιστήμη η θεωρία του ζωτικού χώρου. Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, το δικαίωμα χρήσης των κοινών σε όλους και των κοινοχρήστων πραγμάτων των ΑΚ 966 επ. θα πρέπει να οριοθετείται υπό το πρίσμα των άρθρων 2 § 1, 5 § 1 και 24 § 1 Συντ. Συγκεκριμένα, υποστηρίχθηκε ότι τα κοινά σε όλους και τα κοινόχρηστα πράγματα, στον βαθμό που ταυτίζονται με οικολογικά αγαθά, αποτελούν το φυσικό χώρο όπου πραγματοποιείται η συμμετοχή των προσώπων στην κοινωνική ζωή· συνακόλουθα, το δικαίωμα χρήσης των εν λόγω αντικειμένων αποτελεί έκφραση του δικαιώματος στην προσωπικότητα και θα πρέπει να διαμορφώνεται κατά τρόπο που να καθιστά δυνατή την αξιοποίηση των περιβαλλοντικών αγαθών σύμφωνα με το φυσικό προορισμό τους.

Με το εν λόγω σκεπτικό διαμορφώνεται, κατ' ουσίαν, ιδιωτικό δικαίωμα στην προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών. Θεμέλιο του εν λόγω δικαιώματος αποτελεί το δικαίωμα στην προσωπικότητα της ΑΚ 57, εμπλουτισμένο με τις συνταγματικές αξιολογήσεις των άρθρων 2, 5 και 24 Συντ. Η θεωρία του ζωτικού χώρου έχει υιοθετηθεί πλέον πλήρως από τη θεωρία και φαίνεται ότι έχει παγιωθεί στη συνείδηση του Έλληνα δικαστή. Συγκεκριμένα, τα πολιτικά μας δικαστήρια είχαν την ευκαιρία τα τελευταία χρόνια ν' αξιοποιήσουν την εν λόγω θεωρητική προσέγγιση, εντάσσοντας παράλληλα σημαντικές πτυχές της προστασίας της φύσης στο προστατευτικό πεδίο της ΑΚ 57:

Χαρακτηριστικά με την 2449/2008 πρόσφατη απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Κορίνθου (διαδικασία: ασφαλιστικά μέτρα)¹ κρίθηκε αίτηση του Δήμου Σικυωνίων για τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων σε βάρος ιδιοκτήτριας ακινήτου για προσωρινή ρύθμιση της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί από την επικαλούμενη παράνομη συμπεριφορά της τελευταίας και ειδικότερα ζητείτο να απαγορευθεί προσωρινά στην καθ' ης ο ψεκασμός του αμπελώνα της με φυτοφάρμακα λόγω επικείμενου, μη αναστρέψιμου κινδύνου βλάβης

1. ΧρΙΔ 2009. 125.

του περιβάλλοντος και της υγείας των όμορων δημοτών του και των μαθητών του ** Δημοτικού Σχολείου Κιάτου, το οποίο γειτνιάζει με τον αμπελώνα.

Σύμφωνα με την εν λόγω απόφαση και σε συνέχεια προηγούμενων αποφάσεων των πολιτικών μας δικαστηρίων (βλ. ενδεικτικά ΠΠρΛαρ 100/2007²· ΜΠρΛαρ 3687/2005³· ΜΠρΡεθ 186/2004⁴· ΜΠρΘεσ 16242/2003⁵· ΜΠρΒολ 1531/2002⁶), η προσωπικότητα υπό την έννοια της ΑΚ 57 § 1 έλκει το περιεχόμενό της, κατά βάση, από το συνδυασμό των άρθρ. 2 § 1, 5 § 1, 2 και 5 Συντ., από τον οποίο συνάγεται ότι ως προσωπικότητα νοείται το σύνολο των επιμέρους στοιχείων που χαρακτηρίζουν ένα πρόσωπο, φυσικό ή νομικό. Σύμφωνα μάλιστα με τη συγκεκριμένη απόφαση, ενόψει του άρθρου 24 § 1 Συντ., τα χαρακτηριστικά ενός προσώπου δεν διαμορφώνονται κατά τρόπο απόλυτο, αλλά συναρτώνται, μεταξύ άλλων, από το φυσικό χώρο μέσα στον οποίο το πρόσωπο υπάρχει κι αναπτύσσεται. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο δέχθηκε ότι η χρήση των κοινών σε όλους και των κοινοχρήστων πραγμάτων (ΑΚ 966 επ.), τα οποία ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τα οικολογικά αγαθά, αποτελεί ειδική έκφανση της προσωπικότητας υπό την έννοια της ΑΚ 57 § 1. Κατά συνέπεια, μέσω της εν λόγω διάταξης του ΑΚ δεν προστατεύεται εν τέλει μόνο η δυνατότητα χρήσης των κοινών σε όλους και των κοινοχρήστων πραγμάτων αυτή καθαυτή, αλλά και η δυνατότητα κάρπωσης των ωφελειών που απορρέουν από τη χρήση.

Η εν λόγω απόφαση δέχεται σαφώς ότι η αναγνώριση δικαιώματος απόλαυσης των περιβαλλοντικών αγαθών, ως διάσταση του δικαιώματος της προσωπικότητας, αποτελεί την ιδιωτικού δικαίου έκφανση του θεμελιώδους δικαιώματος προστασίας του περιβάλλοντος που κατοχυρώνει το άρθρο 24 Συντ.

Η επίκληση του θεσπιζόμενου στο άρθρο 24 Συντ. δικαιώματος στις έννομες σχέσεις ιδιωτικού δικαίου δικαιολογείται από το δικαστήριο με την σκέψη ότι αυτό «τριτενεργεί στις ιδιωτικές έννο-

μες σχέσεις μέσω των διατάξεων των άρθρων 57 και 967 επ. ΑΚ». Το δικαστήριο, έχοντας προδήλως υπόψη και τον κανόνα του άρθρου 25 § 1 εδ. β Συντ. («Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν») προσανατολίζεται στην ερμηνευτική προσέγγιση που έχει περιγραφεί από την επιστήμη ως «έμμεση τριτενέργεια» των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ορθώς η εν λόγω απόφαση άγεται στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος στο πεδίο του αστικού δικαίου μέσω συνταγματικών διατάξεων. Η ελληνική έννομη τάξη οικοδομήθηκε από τις πρώτες δεκαετίες της συγκρότησής της πάνω στην αρχή του αυστηρού Συντάγματος. Το Σύνταγμα αποτελεί κείμενο με νομικές επιταγές, που υποχρεώνει όλα τα κρατικά όργανα και αξιώνει σεβασμό και τήρησή του και από τους πολίτες. Η τήρησή του συνιστά υπέρτατο καθήκον όλων των κρατικών οργάνων αλλά και του κάθε πολίτη ατομικώς. Ειδικότερα, τόσο η νομοθετική, όσο και η εκτελεστική εξουσία, αλλά ιδίως η δικαστική οφείλουν να εγγυώνται το σεβασμό και την τήρηση του Συντάγματος και να προστατεύουν τις αρχές και τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται συνταγματικά έναντι πάντων. Η απόλυτη ισχύς των συνταγματικών δικαιωμάτων αποτελεί αναγκαία λογική συνέπεια του δεσμευτικού και επιτακτικού τους χαρακτήρα και της θεώρησης του Συντάγματος ως υπέρτατου νόμου του Κράτους, θεμέλιου ολόκληρης της έννομης τάξης. Το Σύνταγμα λειτουργεί επομένως ως γενική παράμετρος αξιολόγησης όλων των κανόνων δικαίου.

Το Σύνταγμα του 1975 περιέλαβε, για πρώτη φορά στην ιστορία των ελληνικών συνταγμάτων, ρητές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 24 § 1 εδ. α' Συντ., η προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η εν λόγω υποχρέωση εξειδικεύεται με το εδ. β' της § 1 του άρθρου 24 Συντ., που υποχρεώνει το Κράτος να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα για τη διαφύλαξή του. Η προστασία του περιβάλλοντος ενισχύθηκε μάλιστα με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001. Σύμφωνα με την § 1 του άρθρου 24, η προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί και δικαίωμα του καθενός. Τα μέτρα που υποχρεούται να λαμβάνει το Κρά-

2. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

3. Αδημοσίευτη.

4. DE LEGE 2005, 84.

5. Αρμ 2005. 1202.

6. ΕΛΛΔνη 2002. 1497.

τος πρέπει να εντάσσονται στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Κάθε ρύθμιση του ιδιωτικού δικαίου πρέπει συνεπώς να ερμηνεύεται με βάση τις παραπάνω αρχές που καθιερώνονται στο Σύνταγμα.

Περαιτέρω, εφόσον γίνεται δεκτή η υπεροχή του κοινοτικού έναντι του εθνικού δικαίου σε κάθε περίπτωση, επιβεβλημένη θα ήταν η επίκληση διατάξεων του κοινοτικού δικαίου για το σκοπό του κανονιστικού εμπλουτισμού της ΑΚ 57 προς την κατεύθυνση της προστασίας της χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών σύμφωνα με το φυσικό τους προορισμό. Συγκεκριμένα, το ζήτημα της επίδρασης του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην ΑΚ 57 – όπως και στο ιδιωτικό δικαίο γενικότερα – οριοθετείται, κατά βάση, από την επιρροή που ασκούν τα άρθρα 2, 6 και 174 ΣυνθΕΚ στο εν λόγω δικαιοκώπείο.

Από τα συγκεκριμένα άρθρα της ΣυνθΕΚ συνάγονται οι αρχές της αειφορίας, της προφύλαξης και της πρόληψης, καθώς και η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», όπως έχουν διαμορφωθεί από τη νομολογία του ΔΕΚ. Οι διατάξεις των εν λόγω άρθρων απευθύνονται στα όργανα της Κοινότητας και τους παρέχουν την αρμοδιότητα να θεσπίσουν μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος. Ο καθορισμός των ως άνω γενικών αρχών και στόχων της περιβαλλοντικής πολιτικής δεν αναιρεί την ευρεία διακριτική ευχέρεια που παρέχεται στα όργανα της Κοινότητας κατά την πραγμάτωσή της.

Τα άρθρα 2, 6 και 174 ΣυνθΕΚ, αλλά και το παράγωγο δικαίο της ΕΚ (ιδίως Κανονισμοί και Οδηγίες που αφορούν τη διαχείριση και προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών) επιδρούν εμμέσως στο ιδιωτικό δικαίο και συνεπώς και στην ΑΚ 57. Συγκεκριμένα, από τις εν λόγω διατάξεις της ΣυνθΕΚ, το κανονιστικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί για την πραγμάτωση των επιταγών τους και τη νομολογία του ΔΕΚ, συνάγεται η γενική αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος. Η εν λόγω αρχή διατρέχει την υποδεέστερη ιεραρχικά ελληνική έννομη τάξη, συμβάλλοντας, μεταξύ άλλων, στη διαμόρφωση των ερμηνευτικών κριτηρίων που συμπροσδιορίζουν κι εξειδικεύουν τις νομικές έννοιες του ΑΚ, επομένως και την έννοια της προσωπικότητας της ΑΚ 57.

Με την 3064/2008 απόφαση του ΜΠρΗρα-

κλείου (διαδικασία: ασφαλιστικά μέτρα)⁷ κρίθηκε αίτηση με την οποία οι αιτούντες ισχυρίστηκαν ότι η καθ' ης είχε εγκαταστήσει και θέσει σε λειτουργία από το έτος 1994 στο δώμα τετραώροφης γειτονικής οικοδομής της πόλεως του Ηρακλείου, παράνομα, κατά τα αναλυτικά αναφερόμενα στο δικόγραφο της αίτησης, σταθμό βάσης (κεραία) κινητής τηλεφωνίας, για την εξυπηρέτηση των συνδρομητών κινητής τηλεφωνίας, σε πολύ μικρή απόσταση από τις δικές τους κατοικίες αλλά και τα σχολεία (δημοτικό και νηπιαγωγείο) της περιοχής. Ότι από τη λειτουργία της κεραίας εκπέμπεται ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία, εξ αιτίας της οποίας υπάρχει κίνδυνος ρύπανσης του περιβάλλοντος και ανεπανόρθωτης βλάβης της υγείας των ιδίων και των μελών των οικογενειών τους, των οποίων οι κατοικίες βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση από το τοπικό σημείο εγκατάστασης και λειτουργίας της κεραίας, καθώς και των τέκνων των μελών του εξηκοστού πρώτου των αιτούντων, συλλόγου γονέων και κηδεμόνων του ... Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου, τα οποία καθημερινά παρακολουθούν μαθήματα στο άνω σχολείο. Συνεπεία δε της προσβολής των ως άνω αγαθών που είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με την προσωπικότητά τους, προσβάλλεται και η τελευταία.

Η απόφαση δέχθηκε ότι το γεγονός ότι η επιστήμη δεν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα σχετικά με την επικινδυνότητα της ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας για την υγεία δικαιολογεί μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα ως προς την εγκατάσταση σταθμών πλησίον κατοικιών και χώρων, όπου συχνάζουν ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, αφού έτσι πιθανολογείται ότι η έκθεση των ατόμων αυτών στην ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία θα θέσει σε κίνδυνο την υγεία τους. Σύμφωνα με την ίδια απόφαση, η ως άνω επιστημονική αβεβαιότητα δημιουργεί τεκμήριο υπέρ της υγείας και του περιβάλλοντος με βάση την αρχή της προφύλαξης, η οποία συνιστά γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου, έχει θεσπισθεί με το άρθρο 174 § 2 ΣυνθΕΚ και θεωρείται δεσμευτικός κανόνας από το ΔΕΚ. Ενόψει των ανωτέρω, το δικαστήριο απαγόρευσε προσωρινά τη λειτουργία της κεραίας κινητής τηλεφωνίας στο δώμα της οικοδομής στο Ηράκλειο Κρήτης.

Σχετική με την προστασία του δικαιώματος

7. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

της προσωπικότητας είναι και η 1764/2005 απόφαση του ΜΠρΚερκύρας (διαδικασία: ασφαλιστικά μέτρα)⁸, η οποία αναφέρεται στην επικινδυνότητα των ακτινοβολιών από εγκαταστάσεις κεραιών κινητής τηλεφωνίας στην υγεία.

Σύμφωνα με την 473/2006 απόφαση του Α' Τμ. του ΑΠ⁹ προσβολή της προσωπικότητας δημιουργείται και όταν παρακωλυθεί η χρήση κοινόχρηστης οδού. Από το συνδυασμό του άρθρου 57 του ΑΚ και των άρθρων 966, 967 και 59 ΑΚ προκύπτει ότι, με την καθιέρωση κάποιου πράγματος ως κοινοχρήστου, το άτομο αποκτά εξουσία χρήσεως αυτού, η οποία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως άμεση εξουσία επί του πράγματος, είναι, όμως, απόρροια του επί της ίδιας προσωπικότητας ιδιωτικού δικαιώματος, η οποία (εξουσία χρήσεως) προσβάλλεται εξωτερικώς σε περίπτωση παρακώλυσεως της κοινής χρήσεως και η οποία, ως έκφανση της προσωπικότητας του πολίτη, περικλείει την ικανότητα για ακώλυτη ανάπτυξη της ανθρώπινης ενέργειας και προστατεύεται από το άρθρο 57 ΑΚ.

Σύμφωνα με την 1731/2006 απόφαση του Γ' Τμ. του ΑΠ¹⁰, η παράνομη παραβίαση του δικαιώματος απόλαυσης των περιβαλλοντικών αγαθών συνιστά παράνομη προσβολή της προσωπικότητας του παρεμποδιζομένου, η οποία παρέχει σ' αυτόν τις προβλεπόμενες από τα άρθρα 57 και 59 του ΑΚ αξιώσεις για άρση της προσβολής και παύση αυτής στο μέλλον.

Επίσης, σύμφωνα με την 29/2007 απόφαση του ΠΠρΑθηνών¹¹ η προσωπικότητα του ανθρώπου γεννάται και αναπτύσσεται ακώλυτα μέσα σε ένα ζωτικό χώρο που αποτελείται κατ' αρχήν από τα εκτός συναλλαγής πράγματα, δηλαδή κατά τα άρθρα 966 και 967 ΑΚ και τα κοινόχρηστα, όπως είναι οι αιγιαλοί. Στην έννοια του αναγκαίου στην ανθρώπινη προσωπικότητα ζωτικού χώρου εντάσσονται και άλλα περιβαλλοντικά αγαθά, όπως είναι η αισθητική του τοπίου, η προσήκουσα πολεοδομική ανάπτυξη με σεβασμό στο φωτισμό, τον αερισμό και την παραδοσιακή αισθητική των οικισμών κ.λπ.

Με την 2786/2008 απόφαση του ΜΠρΒόλου

(διαδικασία: ασφαλιστικά μέτρα)¹² κρίθηκε αίτηση που αφορούσε σε αστική εταιρία, η οποία επικαλέστηκε επείγουσα περίπτωση και δη το συμφέρον των μελών της από επικείμενη προσβολή του περιβάλλοντος, που αφορά και την αισθητική του τοπίου, με την κατασκευή, μετά από παραχώρηση από τον Οργανισμό Λιμένος Βόλου, αλλά χωρίς τήρηση της διαδικασίας εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, από την καθ' ης η αίτηση, προβλήτας, διαφημιστικής χρήσης, εντός της θαλάσσιας ζώνης του λιμένος Βόλου και πλησίον του μνημειακού Ι.Ν. Αγίου Κωνσταντίνου, καθ' υπέρβαση του κοινωνικού σκοπού της επιχειρούμενης δράσης. Ζήτησε δε την προσωρινή ρύθμιση της κατάστασης με την προσωρινή απαγόρευση και παύση κάθε εργασίας κατασκευής του περιγραφόμενου έργου με την απειλή χρηματικής ποινής ποσού 5.000 ευρώ για κάθε διατάραξη ή παραβίαση των όρων της εκδοθησομένης απόφασης.

Η συγκεκριμένη απόφαση δέχθηκε ότι στοιχείο της προσωπικότητας, που αποτελεί εκδήλωση του σχετικού δικαιώματος, αποτελεί μεταξύ άλλων και η απόλαυση κοινόχρηστων πραγμάτων. Τα κοινά σε όλους και τα κοινής χρήσης πράγματα αποτελούν όχι απλώς το περιβάλλον αλλά και τον απαραίτητο για την επιβίωση και υγιή διαβίωση του ανθρώπου ζωτικό χώρο. Κοινόχρηστα δημόσια κτήματα είναι και οι χώροι και όλα εν γένει τα κτήματα που περιλαμβάνονται στη ζώνη λιμένα, τα οποία ανήκουν στο Δημόσιο κατά κυριότητα, ανεξάρτητα αν η χρήση και εκμετάλλευσή τους ανήκει στον οικείο φορέα διοίκησης και εκμετάλλευσής λιμένα. Τα αγαθά αυτά αποτελούν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η προσωπικότητα και είναι απαραίτητα για την εξασφάλιση ποιότητας ζωής. Η μη ρύπανση, η διατήρηση, η προστασία και η ακώλυτη χρήση του περιβάλλοντος αποτελούν αγαθά που εντάσσονται στο δικαίωμα της προσωπικότητας.

Για την έγκριση περιβαλλοντικών όρων έργων και δραστηριοτήτων της Α' κατηγορίας του άρθρου 3 του ν. 1650/1986 απαιτείται υποβολή μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Κατά την άσκηση της σχετικής αρμοδιότητας η Διοίκηση πρέπει να σταθμίζει και άλλους παράγοντες δημοσίου συμφέροντος, όπως η ενίσχυση της περι-

8. ΠερΔικ 1/2007. 100.

9. ΕλλΔνη 2008. 501.

10. ΕλλΔνη 2007. 204.

11. ΧρΙΔ 2007. 886, ΝοΒ 2007. 626.

12. ΠερΔικ 3/2008. 458.

φερειακής ανάπτυξης, η προώθηση της ισόρροπης ανάπτυξης του εθνικού χώρου και η εξασφάλιση βιώσιμης ανάπτυξης. Μέρος του φυσικού περιβάλλοντος και δη ευπαθές, είναι τα οικοσυστήματα των ακτών, τα οποία πρέπει να τελούν υπό ιδιαίτερο καθεστώς ήπιας διαχείρισης και ανάπτυξης. Αντικείμενο προστασίας του ν. 1650/1986 είναι και το τοπίο, ώστε να διασφαλίζεται η ποικιλομορφία, η ιδιαιτερότητα και η μοναδικότητά του καθώς και η διατήρησή του λόγω αισθητικής σημασίας. Δεν είναι ανεκτή η ανάπτυξη οποιασδήποτε επιχειρηματικής δράσης, ακόμα και αφιλοκερδούς, όταν δύναται να έχει αρνητικές συνέπειες στο περιβάλλον και δεν λαμβάνεται πρόνοια για την εξέταση τέτοιων συνεπειών. Ενόψει των ανωτέρω, το δικαστήριο απαγόρευσε προσωρινά την κατασκευή υδάτινης οθόνης διαφημιστικής χρήσης εντός της θαλάσσιας ζώνης λιμένος Βόλου, από την εγκατάσταση και λειτουργία της οποίας, χωρίς προηγούμενη εξέταση αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον, πιθανολογείται προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας, υπό την έννοια της διακινδύνευσης του εννόμου αγαθού του περιβάλλοντος και δη του οικοσυστήματος της ακτής της περιοχής του Ι.Ν. Αγ. Κωνσταντίνου παραλίας Βόλου, που καταλαμβάνει έκταση του κοινόχρηστου πράγματος της θαλάσσιας ζώνης λιμένος Βόλου.

2. Λοιπές βάσεις προστασίας του περιβάλλοντος στο πλαίσιο του ιδιωτικού δικαίου

Βεβαίως, το ιδιωτικό δίκαιο μας παρέχει και άλλες νομοθετικές επιλογές διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών, τόσο σε επίπεδο προφύλαξης και πρόληψης, όσο και σε επίπεδο καταστολής και αποκατάστασης των περιβαλλοντικών ζημιών.

Α. Αδικοπρακτική ευθύνη

Με την προσβολή του ζωτικού χώρου είναι δυνατό να εφαρμοστούν οι διατάξεις περί αδικπραξιών. Εφ' όσον συντρέχουν οι γενικές προϋποθέσεις της αδικοπρακτικής ευθύνης, η προσβολή του δικαιώματος χρήσεως κοινών σε όλους ή κοινοχρήστων πραγμάτων δημιουργεί αξίωση για αποζημίωση είτε αυτοτελώς είτε σε συνάρτηση με την παράλληλη προσβολή άλλου εννόμου αγαθού

(π.χ. ζωής, υγείας, κυριότητας). Η ζημία, όμως, που αποκαθίσταται δεν περιλαμβάνει όλες τις βλάβες που υπέστη ο ζωτικός χώρος, αλλά μόνον όσες προσβάλλουν ιδιωτικά έννομα αγαθά. Ως εκ τούτου, σε περίπτωση οικολογικής ζημίας, η αποκαταστατική λειτουργία της αποζημίωσης περιορίζεται: 1^{ov} Από το γεγονός ότι, από τις συνέπειες μιας ευρύτερης οικολογικής προσβολής, αποκαθίστανται μόνον όσες ζημιώνουν (αντανακλαστικά) ιδιωτικά έννομα αγαθά. 2^{ov} Από το ότι η επαναφορά των φυσικών τουλάχιστον αγαθών στην κατάσταση που ήσαν προτού επέλθει η ζημία, δεν είναι πολλές φορές εκ των πραγμάτων δυνατή. Η «προηγούμενη κατάσταση» ενός φυσικού αγαθού είναι δημιούργημα μακρόχρονης εξελικτικής πορείας, με συνέπεια την αδυναμία αποκαταστάσεως της ζημίας που υπέστη με μόνη την επιβολή υποχρεώσεως για αποζημίωση. Αποκαθίσταται μόνον ό,τι στο συγκεκριμένο τόπο και χρόνο είναι επιστημονικά και οικονομικά δυνατό να αποκατασταθεί. Το υπόλοιπο, και ενδεχομένως μεγαλύτερο μέρος της οικολογικής ζημίας, βαρύνει το κοινωνικό σύνολο που είτε θα πρέπει να συμβιώσει με την οικολογική ζημία είτε θα πρέπει να υποστεί τις δαπάνες της προσπάθειας αποκαταστάσεως της οικολογικής ζημίας, να υποστεί, επομένως, τις συνέπειες της κοινωνικοποίησης του κινδύνου.

Στις περιπτώσεις αδικοπρακτικής προσβολής του ζωτικού χώρου επιβάλλεται η αναστροφή του βάρους της αποδείξεως. Η μετακίνηση του βάρους της αποδείξεως στο ζημιώσαντα θεμελιώνεται στη θεωρία των σφαιρών επιρροής και είναι δυνατή με ανάλογη εφαρμογή της ΑΚ 925.

Β. Διατάξεις γειτονικού δικαίου - Αρνητική αγωγή - Αγωγές προστασίας της νομής

Ο Αστικός Κώδικας αποτυπώνει στις διατάξεις του γειτονικού δικαίου (ΑΚ 1003-1032) την επιδίωξη του νομοθέτη να ρυθμίσει τα αντικρουόμενα συμφέροντα των κυρίων γειτονικών ακινήτων με τρόπο που να εξυπηρετεί την καλύτερη οικονομική εκμετάλλευση αυτών, προς όφελος της οικονομίας εν γένει. Από τις πιο πάνω διατάξεις οι πιο ενδιαφέρουσες σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος είναι οι διατάξεις των άρθρων 1003-1005 που αφορούν στις εκπομπές. Η βασική

διάταξη του άρθρου 1003 ΑΚ θεσπίζει περιορισμό του δικαιώματος της κυριότητας, στο μέτρο που υποχρεώνει τον κύριο του βλαπτομένου ακινήτου να ανέχεται εκπομπές από γειτονικά ακίνητα, εφ' όσον αυτές δεν παραβλάπτουν ουσιωδώς την χρήση του δικού του ακινήτου ή είναι εκπομπές που προέρχονται από χρήση του βλάπτοντος ακινήτου συνηθισμένη στην περιοχή που βρίσκεται το τελευταίο.

Εκπομπές ή άλλες επενέργειες οι οποίες υπερβαίνουν τα όρια του άρθρου 1003 ΑΚ γεννούν αξίωση για άρση της προσβολής και παράλειψη στο μέλλον κατά τα άρθρα 1000 και 1108 ΑΚ και είναι δυνατό να αποτελέσουν αντικείμενο και αγωγής διατάραξης ή αποβολής από τη νομή (άρθρα 984, 987, 989 ΑΚ). Ανεξάρτητα από το εάν προέρχονται από χρήση συνήθη για την περιοχή του βλάπτοντος, επενέργειες που προσβάλλουν περιβαλλοντικό στοιχείο του ζωτικού χώρου ευρισκόμενο σε δεσμό με την κυριότητα και θέτουν σε κίνδυνο την επιβίωση ή την υγιή διαβίωση του κυρίου του γειτονικού ακινήτου δημιουργούν αξίωση για άρση της προσβολής και παράλειψη της στο μέλλον (άρθρα 1000, 1108 ΑΚ) σε συνδυασμό με τα άρθρα 57, 281 ΑΚ, με σύμφωνη προς το άρθρο 24 Συντ. ερμηνεία. Η αρνητική αγωγή έχει ως αντικείμενο την προστασία της κυριότητας, την οποία όμως θα πρέπει να θεωρήσουμε ως προστατευόμενο έννομο αγαθό συνδεδεμένο άμεσα με τα αναγκαία για τη λειτουργία της περιβαλλοντικά αγαθά και ενταγμένα στο ζωτικό χώρο του ανθρώπου. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται παράλληλα με την προστασία της κυριότητας και η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών.

Η γραμματική διατύπωση του άρθρου 1003 ΑΚ, η οποία θεωρεί «θεμιτές» τις εκπομπές που δεν παραβλάπτουν σημαντικά ή προέρχονται από συνήθη χρήση, οδηγεί στον περιορισμό των αγωγών που προστατεύουν την κυριότητα και τη νομή, ακόμα και σε περιπτώσεις που οι εκπομπές αυτές αλλοιώνουν περιβαλλοντικά αγαθά. Επιβάλλεται, επομένως, η χάραξη νέων περιβαλλοντικών ορίων του άρθρου 1003 ΑΚ. Η χάραξη νέων ορίων καθίσταται δυνατή με την επέμβαση των συνταγματικών διατάξεων των άρθρων 24, 17, 2 § 1 και 5 § 1 και με τη σύμφωνη προς τις παραπάνω διατάξεις ερμηνεία των άρθρων 1003, 1004, 1005 και 1000, 1108 ΑΚ. Επίσης, στην καθιέρωση νέων αυστηρών περιβαλλοντικών ορίων του άρθρου 1003

ΑΚ οδηγεί και η αποδοχή της «τριτενέργειας» των παραπάνω συνταγματικών διατάξεων ιδίως μέσω του άρθρου 281 ΑΚ, το οποίο καθορίζει τα όρια ασκήσεως του δικαιώματος του «εκπέμπειν» (άρθρο 1003 ΑΚ), ώστε να μην οδηγούν οι εκπομπές στην αλλοίωση περιβαλλοντικών αγαθών ή και σε αφαίρεση του δικαιώματος της κυριότητας.

Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με την απόφαση ΑΠ 718/2001 (Α' Τμήμα)¹³, από τη διάταξη 1003 ΑΚ, σε συνδυασμό με εκείνες των άρθρων 1 και 3 του α.ν. 2520/1940, το άρθρ. 417 ΠΚ και την υπ' αριθ. 1023/2/37-ια/1966 αστυνομική διάταξη (μέτρα για την τήρηση της κοινής ησυχίας), συνάγεται ότι όποιος σε αστική περιοχή διατηρεί εγκαταστάσεις (που παράγουν θόρυβο) ή χρησιμοποιεί ηχητικά όργανα (μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι καμπάνες των κωδωνοστασιών των εκκλησιών), εφόσον από τις εγκαταστάσεις αυτές ή τα ηχητικά όργανα δημιουργούνται θόρυβοι που προκαλούν ενόχληση σε ένοικο γειτονικού ακινήτου ή παράγονται δημόσια θόρυβοι που διαταράσσουν την ησυχία των γειτόνων στις ώρες κοινής ησυχίας, ενεργεί παράνομα. Η απόφαση δέχθηκε ότι εν προκειμένω δεν έχει ισχύ η υποχρέωση ανοχής που προβλέπει η ΑΚ 1003.

Συναφής με τα παραπάνω είναι και η 1214/2003 απόφαση ασφαλιστικών μέτρων του ΜΠρ Βόλου¹⁴, σχετικά με το θόρυβο που παράγεται από το κωδωνοστάσιο του ιερού ναού που βρίσκεται σε οικισμό του Νομού Μαγνησίας.

Οι αιτούντες, οι οποίοι ήταν κύριοι γειτονικών ακινήτων (ξενώνα και ξενοδοχείου αντίστοιχα), ισχυρίστηκαν ότι εξ αιτίας των εκπομπών ήχου του κωδωνοστασίου, έχει υποστεί βλάβη η ψυχική τους υγεία, με αποτέλεσμα να προσβάλλεται η προσωπικότητά τους.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ωστόσο, από το Δικαστήριο κρίθηκε ότι ο ήχος που παράγεται από τις κωδωνοκρουσίες των καθ' ων η αίτηση δεν ήταν ικανός να προκαλέσει αντικειμενικά βλάβη της υγείας ή διαταραχή της ψυχικής καταστάσεως των αιτούντων, ως προς τους οποίους και μόνον ερευνήθηκε το ζήτημα αυτό, και έτσι υφίσταται υποχρέωση ανοχής δυνάμει της ΑΚ 1003 και δεν συντελέστηκε προσβολή της προσωπικό-

13. ΕΛΛΔνη 2001. 942, ΕΔΠολ 2003. 273.

14. ΕΛΛΔνη 2004. 601.

τητας των αιτούντων.

Γ. Νόμος-πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 29 του ν. 1650/1986)

Η εφαρμογή των άρθρων ΑΚ 914 επ. Στις περιβαλλοντικές ζημιές προσκρούει, πολλές φορές, στην αδυναμία του ζημιωθέντος να αποδείξει, αφενός, την υπαιτιότητα του ζημιώσαντος και, αφετέρου, τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ παράνομης και υπαίτιας συμπεριφοράς και περιβαλλοντικής ζημίας. Η δυσχέρεια του ζημιωθέντος να αποδείξει την υπαιτιότητα του ζημιώσαντος και την συνδρομή του αιτιώδους συνδέσμου μπορεί να αντιμετωπισθεί μέσω της διάπλασης ειδικών συναλλακτικών υποχρεώσεων προνοίας και ασφαλείας των φορέων πηγών κινδύνου για το περιβάλλον, σε συνδυασμό με την αντιστροφή του βάρους αποδείξεως του στοιχείου της υπαιτιότητας με βάση την θεωρία των σφαιρών επιρροής.

Ενόψει των παραπάνω δυσχερειών προτείνεται, τόσο στο διεθνές και κοινοτικό δίκαιο, όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις, η καθιέρωση ευθύνης από διακινδύνευση του φορέα δραστηριοτήτων που συνεπάγονται αυξημένους κινδύνους πρόκλησης περιβαλλοντικών ζημιών. Ο Έλληνας νομοθέτης ανταποκρίθηκε στην τάση αυτή με το άρθρο 29 ν. 1650/1986, σύμφωνα με το οποίο «οποιοσδήποτε, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκαλεί ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος ευθύνεται σε αποζημίωση, εκτός αν αποδείξει ότι η ζημία οφείλεται σε ανώτερη βία ή ότι προήλθε από υπαίτια ενέργεια τρίτου που ενήργησε δολίως».

Η διάταξη αυτή δεν έχει αξιοποιηθεί από τη νομολογία, καθώς, στα δεκατρία χρόνια της ισχύος της, δεν έχει δημοσιευθεί στον νομικό περιοδικό τύπο καμία δικαστική απόφαση που να την εφαρμόζει. Η μη εφαρμογή της διατάξεως οφείλεται σε πολλούς λόγους. Πρώτον, στην αόριστη διατύπωσή της, η οποία και καθιστά δυσχερή την εξειδίκευση των προϋποθέσεων εφαρμογής της και την πρακτική αξιοποίησή της. Δεύτερον, στο ότι τα δικαστήρια αντιμετωπίζουν περιβαλλοντικά ζητήματα σπανίως επί ευκαιρία αγωγών αποζημιώσεως, καθώς οι περιβαλλοντικές διαφορές αποτελούν κατά κανόνα αντικείμενο αγωγών ή, συνηθέστερα, αιτήσεων ασφαλιστικών μέτρων

που ερείδονται στις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας. Οι ιδιώτες που προσφεύγουν στα πολιτικά δικαστήρια αποβλέπουν κυρίως στην πρόληψη ή την άρση της προσβολής του περιβάλλοντος και λιγότερο στην αποκατάσταση της ζημίας που έχουν υποστεί, την οποία, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν είναι σε θέση να αποτιμήσουν ή ακόμα και να αντιληφθούν. Τρίτον, η μη εφαρμογή του άρθρου 29 οφείλεται επίσης στην έλλειψη επαρκούς επιστημονικής επεξεργασίας της διάταξης, με συνέπεια την ασάφεια ως προς το βεληνεκές του προστατευτικού της πεδίου.

Η ρήτρα του άρθρου 29 έχει γενικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι περιλαμβάνει τόσο τη ρύπανση και τη μόλυνση του περιβάλλοντος, όσο και την υποβάθμισή του, δηλαδή την «πρόκληση από ανθρώπινες δραστηριότητες ρύπανσης ή οποιασδήποτε άλλης μεταβολής του περιβάλλοντος, η οποία είναι πιθανόν να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά ή στις αισθητικές αξίες» (άρθρο 2 § 4).

Η γενικότητα της ρήτρας συνίσταται, αφενός, στο ότι περιλαμβάνει, τόσο το φυσικό, όσο και το πολιτιστικό περιβάλλον και τις αισθητικές αξίες, και αφετέρου, στο ότι στις προσβολές του φυσικού περιβάλλοντος περιλαμβάνονται και αντιμετωπίζονται με ενιαίο τρόπο ενέργειες που ξεκινούν από την ήπα και σχετικά ανώδυνη προσβολή ενός φυσικού αγαθού και φτάνουν μέχρι την οριστική κατάλυση των οικολογικών ισορροπιών. Η ρύπανση της ατμόσφαιρας από τις εκπομπές ενός αρτοποιείου, λ.χ. αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο, που αντιμετωπίζεται η οικολογική καταστροφή η οποία προέρχεται από έναν πυρηνικό αντιδραστήρα. Αν στις αρχές της βιομηχανικής επαναστάσεως, οι κίνδυνοι που εγκυμονούσε για το περιβάλλον η λειτουργία των διαφόρων βιομηχανικών εγκαταστάσεων είχαν σχετική ομοιότητα επεκτάσεώς τους. Επιπλέον, η ένταση και η έκταση των κινδύνων τελεί κατά κανόνα σε συνάρτηση με την οικονομική ευρωστία της δραστηριότητας που συνδέεται με την πηγή οικολογικού κινδύνου. Η εκμετάλλευση μιας πηγής αυξημένου κινδύνου συνδέεται, συνήθως, με ευρείας εκτάσεως οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες και επιτρέπουν τη λήψη οικονομικών προληπτικών μέτρων, με την υποχρέωση ασφαλιστικής κα-

λύψεως για την αποκατάσταση ενδεχόμενης οικολογικής ζημίας και τεχνικών μέτρων ασφαλείας και προνοίας για την αποτροπή επελεύσεώς της. Η οικονομική και τεχνική πρόβλεψη της ζημίας στις πηγές ήσσονος κινδύνου και περιορισμένης οικονομικής εκτάσεως είναι δυνατό να μην υπάρχει καν ή να είναι περιορισμένη, με την έννοια ότι, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη λήψη μέτρων ασφαλείας και πρόνοιας, η υποχρέωση αυτή δεν είναι συνυφασμένη με τη λειτουργία της εγκαταστάσεως, όπως συμβαίνει με τις πηγές αυξημένης ρυπάνσεως, αλλά ενδέχεται να έχει χαρακτήρα παρεπόμενο. Ακόμα, θα πρέπει να τονιστεί ότι η διακινδύνευση ως κριτήριο καταλογισμού στη διάταξη του άρθρου 29 (βλέπε και εισηγητική έκθεση), έτσι όπως διατυπώνεται γενικά και αόριστα, δεν είναι δικαιολογημένη ούτε απαραίτητη, δεδομένου ότι η αρχή της διακινδυνεύσεως προϋποθέτει ιδιαίτερους ή αυξημένους κινδύνους, οι οποίοι δεν συντρέχουν σε όλες τουλάχιστον τις περιπτώσεις που καλύπτει η διάταξη.

Κριτική θα μπορούσε να ασκηθεί στη διάταξη του άρθρου 29 και από την αντίθετη σκοπιά, υπό την έννοια ότι η καθιέρωση απαλλακτικών ρητρών ανωτέρας βίας και δόλιας ενέργειας τρίτου κρίνονται στις περιπτώσεις πηγών αυξημένης ρυπάνσεως ανεπιεικείς για το κοινωνικό σύνολο που θα υποστεί τη ζημία. Ενόψει του βαθμού επικινδυνότητας των πηγών αυξημένου κινδύνου για το περιβάλλον, επιβάλλεται η λήψη προληπτικών μέτρων που, από τεχνικής πλευράς, να αποκλείουν την πιθανότητα επελεύσεως ζημίας ακόμα και σε περιπτώσεις ανωτέρας βίας ή δόλιας ενέργειας τρίτου, από δε οικονομικής πλευράς να έχει αντιμετωπιστεί η κάλυψη της ζημίας ακόμα και όταν η αιτία της βρίσκεται έξω από τον κύκλο δραστηριότητας του φορέα της πηγής αυξημένου κινδύνου για το περιβάλλον. Κατά συνέπεια, η διάταξη του άρθρου 29 κρίνεται ιδιαίτερα αυστηρή όσον αφορά τους «μικρομεσαίους», ενώ αντίθετα είναι επιεικής απέναντι σε δραστηριότητες μεγάλης επικινδυνότητας για το περιβάλλον και για το κοινωνικό σύνολο.

Τέλος, σοβαρές αμφιβολίες έχουν διατυπωθεί ως προς το εάν είναι δόκιμη από πλευράς συστηματικής και δογματικής η αναγόρευση του περιβάλλοντος σε προστατευτέο ενιαίο έννομο αγαθό του ιδιωτικού δικαίου, η οποία και δεν είναι δυνατή χωρίς «να διασπασθεί το σύστημα του ισχύ-

οντος Αστικού δικαίου».

Όπως προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 29 ν. 1650/1986, το πεδίο εφαρμογής της διατάξεως είναι τόσο ευρύ και αόριστο, ώστε δεν συνάδει ούτε με το σκοπό ούτε με το σύστημα της ευθύνης από διακινδύνευση στο οποίο και εντάσσεται σύμφωνα με τη βούληση του νομοθέτη. Επιβάλλεται, επομένως, η τελολογική συστολή του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 29 υπό το πρίσμα και στο πλαίσιο της δικαιοπολιτικής λειτουργίας της αρχής της ευθύνης από διακινδύνευση. Η νομική φύση της ευθύνης ως ευθύνης από διακινδύνευση που συνίσταται στην προστασία του περιβάλλοντος από πραγματικούς κινδύνους οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το πεδίο εφαρμογής της διατάξεως περιορίζεται ερμηνευτικά στις ζημίες που προκαλούνται αιτιωδώς από την εκμετάλλευση τυπικών πηγών αυξημένου κινδύνου, καθώς, μόνο όταν η πραγμάτωση του κινδύνου, που προκαλεί κανείς με τη δραστηριότητά του είναι αναμενόμενη, δικαιολογείται η καθιέρωση ευθύνης από διακινδύνευση.

Δ. Άρθρα 6 και 8 ν. 2251/1994

Σύμφωνα με το άρθρο 6 του ν. 2251/94 «*Στη ζημία της § 1 περιλαμβάνεται: ... β) η βλάβη ή η καταστροφή, εξαιτίας του ελαττωματικού προϊόντος, κάθε περιουσιακού στοιχείου του καταναλωτή, εκτός από το ίδιο το ελαττωματικό προϊόν, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών, ...*».

Η ευθύνη του παραγωγού στο ελληνικό δίκαιο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα θεσμού που διαπλάστηκε από τα ελληνικά δικαστήρια με πρότυπο την αδικοπρακτική ευθύνη του ΑΚ ως αυτόνομη ρύθμιση με βάση την αρχή των συναλλακτικών υποχρεώσεων. Ειδικότερα, στο πλαίσιο των νομοθετικών ρυθμίσεων που έλκουν την καταγωγή τους από το κοινοτικό δίκαιο, όπως αυτές του ν. 2251/1994 που αφορούν στην ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων και οι οποίες συνιστούν ένα ιδιαίτερο δείγμα ευρωπαϊκού αδικοπρακτικού δικαίου, η αρχή της προστασίας του καταναλωτή πρέπει να αντιμετωπίζεται ως βασικός νομοθετικός σκοπός αλλά και ως κριτήριο ή οριοθετική γραμμή που εκφράζει την τάση του ευρωπαϊού και του εθνικού νομοθέτη για αυξημένη και συνολική προστασία αποτυπώνοντας

μια σύγχρονη νομοθετική αρχή προστατευτικής παρέμβασης του δικαστή. Αυτήν την αρχή της προστατευτικής παρέμβασης μπορεί να επεκτείνει ο δικαστής και στο δίκαιο του περιβάλλοντος.

Ο νόμος για την προστασία του καταναλωτή είναι δυνατόν να ερμηνευτεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο το δικαίωμα αποκατάστασως ζημιών στο περιβάλλον και τα παρεπόμενα ή σχετικά με αυτό δικαιώματα, όπως το δικαίωμα χρήσεως του ζωτικού χώρου και γενικότερα το δικαίωμα στην προσωπικότητα. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 6 § 1 του ν. 2251/1994 «ο παραγωγός ευθύνεται για κάθε ζημία που οφείλεται σε ελάττωμα του προϊόντος του». Είναι πιθανό η ζημία που προξενείται από το ελαττωματικό προϊόν να είναι περιβαλλοντική, πράγμα που σημαίνει ότι ο καταναλωτής έχει τις εξής δυνατότητες: Πρώτον, να ζητήσει την ανόρθωση της ζημίας με τις διατάξεις του ΑΚ και του ν. 1650/1986 (άρθρο 29) που αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος. Δεύτερον, να στραφεί κατά του παραγωγού του ελαττωματικού προϊόντος με βάση τις διατάξεις του ν. 2252/1994, που αφορούν στην ευθύνη του παραγωγού, εφόσον βέβαια πληρούνται οι προϋποθέσεις που τάσσει ο νόμος, έτσι όπως αυτές καθορίζονται από τον ιδρυτικό της ευθύνης κανόνα του άρθρου 6 § 1.

Καταρχάς η έννοια του παραγωγού ορίζεται ευρύτατα. Η ευθύνη του είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το παραγόμενο προϊόν, το οποίο προκαλεί ζημία στο περιβάλλον. Ειδικότερα, για τη δυνατότητα αποκατάστασης περιβαλλοντικής ζημίας, εμπίπτουν στην έννοια του προϊόντος και συνακόλουθα στο πεδίο εφαρμογής του νόμου και τα απόβλητα που αποτελούν κατάλοιπα βιομηχανικής παραγωγής και προορίζονται για ανακύκλωση ή περαιτέρω χρήση, ως πρώτη ύλη. Ως προς την έννοια του ελαττώματος, κρίσιμη για τον προσδιορισμό της είναι η ασφάλεια που παρέχει το προϊόν, η οποία πρέπει να συνδέεται και να σχετίζεται – με τη λήψη των αναγκαίων μέτρων και όσον αφορά την παραγωγή και όσον αφορά τη χρήση του προϊόντος – με τις ενδεχόμενες επιπτώσεις του προϊόντος στο περιβάλλον. Ασφαλές π.χ. είναι ένα φυτοφάρμακο όχι μόνο όταν δεν προκαλεί ζημιές στα φυτά και στην υγεία των καταναλωτών, αλλά και όταν είναι προϊόν φιλικό προς το περιβάλλον. Επίσης, υπό ορισμένες προϋποθέσεις είναι δυνατόν και η αποτε-

λεσματικότητα του προϊόντος να θεωρηθεί ως ελάττωμα – και κατά αυτόν τον τρόπο πληρούται και η δεύτερη προϋπόθεση που εισήχθη με τον ν. 3587/2007 για τη θεμελίωση της έννοιας του ελαττωματικού προϊόντος, δηλαδή η μη παροχή της προβλεπομένης απόδοσης σύμφωνα με τις προδιαγραφές του – όταν από τη χρήση ενός προϊόντος π.χ. βαφή τοίχων παιδικών δωματίων, που χαρακτηρίζεται από τον παραγωγό ως «οικολογικό και περιβαλλοντικά αβλαβές», προκαλούνται ζημιώγόνες επιπτώσεις. Τέλος, σε περίπτωση περιβαλλοντικής ζημίας πληρούται και η προϋπόθεση της ζημίας που θέτει ο κανόνας του άρθρου 6 § 1 του νόμου, καθώς η ως άνω διάταξη έχει ως σκοπό, εκτός από τα περιουσιακά αγαθά, να προστατεύσει και τα προσωπικά αγαθά του καταναλωτή, τα οποία έχουν υποστεί ζημία εξαιτίας του ελαττωματικού προϊόντος. Η υποχρέωση προστασίας του προσώπου έχει δύο εκφάνσεις, την προστασία της ζωής και των αγαθών που την απαρτίζουν, και την κατοχύρωση της προσωπικότητας εν γένει των κοινωνιών του δικαίου. Η προσβολή του περιβάλλοντος αποτελεί προσβολή της προσωπικότητας του κοινωνού του δικαίου, η οποία προστατεύεται με τη διάταξη του άρθρου 57 ΑΚ. Βάσει των παραπάνω, η προσβολή του περιβάλλοντος, η οποία προήλθε εξαιτίας του ελαττώματος του προϊόντος που κατασκεύασε ή διέθεσε ο παραγωγός, αποτελεί ζημία των αγαθών της προσωπικότητας του καταναλωτή, δηλαδή προσωπική ζημία που αποτελεί στοιχείο του πραγματικού για την εφαρμογή των προστατευτικών διατάξεων του ν. 2251/1994. Έτσι, ο καταναλωτής του ελαττωματικού προϊόντος δικαιούται να ζητήσει από τον παραγωγό την ανόρθωση της ζημίας του που επήλθε λόγω της προσβολής στο περιβάλλον, εφόσον και αυτό το είδος ζημίας εμπίπτει στην έννοια της προσωπικής ζημίας και εφόσον βέβαια υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της προκληθείσας περιβαλλοντικής ζημίας και του ελαττώματος του προϊόντος.

Στο πλαίσιο των όσων εκτέθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι με βάση την ερμηνεία του άρθρου 6 του ν. 2251/1994, το δικαίωμα αποκατάστασης περιβαλλοντικής ζημίας ενέπιπε στο πεδίο εφαρμογής του, τόσο πριν από την τελευταία τροποποίηση όσο και μετά, βάσει του νέου κριτηρίου της ελαττωματικότητας που εισήγαγε ο ν. 3587/2007, δίχως να απαιτείται ειδικότερη αναφορά

στην περίπτωση της περιβαλλοντικής ζημίας. Ωστόσο, μετά την τελευταία τροποποίηση του ν. 2251/1994, προβλέπεται ρητώς το δικαίωμα αποκατάστασης περιβαλλοντικής ζημίας βάσει των διατάξεων του νόμου, καθώς και στην έννοια της ζημίας, που υποχρεούται να αποκαταστήσει ο παραγωγός, εντάσσεται πλέον και η ζημία στα περιβαλλοντικά αγαθά. Έτσι, στο άρθρο 6 § 6 του νόμου, όπου εξειδικεύεται η ζημία που καλύπτεται από την ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, προστέθηκε η φράση «συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών», η οποία εξυπηρετεί τις αρχές «ο ρυπαίνων πληρώνει» και της βιώσιμης κατανάλωσης. Η ζημία λοιπόν που μπορεί να προκληθεί από ελαττωματικό προϊόν ενδέχεται να περιλαμβάνει, εκτός της ζημίας λόγω θανάτου ή σωματικής βλάβης, όχι μόνο τη βλάβη ή καταστροφή περιουσιακού στοιχείου του καταναλωτή εκτός του ιδίου του ελαττωματικού προϊόντος, αλλά και τη ζημία που προκαλείται στο δικαίωμα χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών, που συνιστά δικαίωμα, το οποίο πηγάζει από το δικαίωμα της προσωπικότητάς του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σημασία της προσθήκης αυτής είναι το εξής: Τα φυτοφάρμακα π.χ. δεν αρκεί να μην προκαλούν ζημία στα «παραδοσιακά» περιουσιακά αγαθά του καταναλωτή. Προκειμένου να έχει ανταποκριθεί ο παραγωγός στην υποχρέωση πρόνοιας και ασφάλειας πρέπει να μην είναι βλαπτικά προς το περιβάλλον, να μην προκαλούν δηλαδή ρύπανση λόγω π.χ. του τοξικού τους χαρακτήρα, αλλιώς συντρέχει προσβολή του δικαιώματος χρήσης των περιβαλλοντικών αγαθών και συνακόλουθα προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας. Πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι το αγαθό της ανθρώπινης υγείας, το οποίο εμπίπτει ούτως ή άλλως στο προστατευτικό πεδίο της διάταξης, θίγεται από προσβολές του φυσικού περιβάλλοντος και είναι συνεπώς αλληλένδετο με τη διαφύλαξη των περιβαλλοντικών αγαθών.

Βέβαια σε κάθε περίπτωση η αποκατάσταση της ζημίας μπορεί να αξιωθεί βάσει των διατάξεων του Αστικού Κώδικα (ΑΚ 57, 59 σε συνδυασμό 914, 932, 281, 288) και του ν. 1650/1986 (άρθρο 29 για την περιβαλλοντική ζημία), όμως και η νομοθετική βάση του ν. 2251/1994, που μπορεί να προταθεί επικουρικά, προσφέρει τα εξής σοβαρά

πλεονεκτήματα:

α) Ο νόμος θεωρεί ως παραγωγό όχι μόνο τον κατασκευαστή του τελικού ή μέρους του προϊόντος, αλλά και τον οιονεί παραγωγό, τον εισαγωγέα, καθώς και τον έμπορο-προμηθευτή του προϊόντος, εφόσον στην περίπτωση του τελευταίου δεν μπορεί να προσδιορισθεί η ταυτότητα του παραγωγού. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι ο υπεύθυνος για τη ζημία μπορεί σχεδόν σε κάθε περίπτωση να εξατομικευθεί μια και η έννοια του παραγωγού είναι διευρυμένη. Έτσι, ενώ όταν πρόκειται για περιβαλλοντική ζημία, δεν είναι πάντοτε ευχερής η κατάφαση της αιτιώδους συνάφειας και συνεπώς ο καταλογισμός, στην περίπτωση που είναι δυνατή η εφαρμογή του ν. 2251/1994 η ταυτοποίηση του υποχρέου προς αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας διευκολύνεται σημαντικά.

β) Η ευθύνη που πηγάζει από το νόμο είναι αντικειμενική, δηλαδή ανεξάρτητη από υπαιτιότητα, συνεπώς δεν απαιτείται συνδρομή της υπαιτιότητας ως προϋπόθεση της ευθύνης. Το μόνο που πρέπει να επικαλεσθεί και να αποδείξει ο ζημιωθείς είναι η ελαττωματικότητα του προϊόντος που είχε ως αποτέλεσμα την πρόκληση της περιβαλλοντικής ζημίας.

Με βάση λοιπόν όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, εφόσον η χρήση ενός ελαττωματικού προϊόντος προξενεί περιβαλλοντική ζημία, υπό την μορφήν της ζημίας στο δικαίωμα χρήσεως περιβαλλοντικών αγαθών, ο καταναλωτής έχει τη δυνατότητα παραλλήλως με τις διατάξεις του ΑΚ και του ν. 1659/1986 (άρθρο 29) για την προστασία του περιβάλλοντος, να επικαλεσθεί και τις διατάξεις του ν. 2251/1994 για την ευθύνη του παραγωγού και να ζητήσει την αποκατάσταση της ζημίας, εφόσον βέβαια πληρούνται όλα τα στοιχεία του πραγματικού του κανόνα του άρθρου 6 του περί ου ο λόγος νομοθετήματος.

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 8 του ν. 2251/94 «Ο παρέχων υπηρεσίες ευθύνεται για κάθε περιουσιακή ζημία ή ηθική βλάβη που προκάλεσε παράνομα και υπαίτια, με πράξη ή παράλειψή του, κατά την παροχή αυτών στον καταναλωτή ...».

Για τον προσδιορισμό της ζημίας θα εφαρμοστεί το γενικό δίκαιο της αποζημίωσης, το οποίο σε συνδυασμό με το άρθρο 6 § 6 περ. β ισχύει *mutatis mutandis* και καλύπτει το εύρος της ευθύνης

του παρέχοντος υπηρεσίες

Ε. Η προστασία του περιβάλλοντος με βάση τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1907/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 18ης Δεκεμβρίου 2006 για την καταχώριση, την αδειοδότηση και τους περιορισμούς των χημικών προϊόντων και οι επιπτώσεις του στο ελληνικό αστικό δικαιο περιβάλλοντος

Ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1907/2006, ευρύτερα γνωστός ως Κανονισμός REACH (: Registration, Evaluation and Authorization of Chemicals), αποσκοπεί στην εξασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας της υγείας του ανθρώπου και του περιβάλλοντος καθώς και στην ελεύθερη κυκλοφορία των ουσιών, υπό καθαρή μορφή, σε παρασκευάσματα και σε προϊόντα, ενώ ταυτοχρόνως στοχεύει στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας στο κλάδο της χημικής βιομηχανίας.

Ο εν λόγω Κανονισμός ορίζει ειδικά καθήκοντα και υποχρεώσεις στο πλαίσιο συγκεκριμένων διαδικασιών σχετικά με τους παρασκευαστές, εισαγωγείς και τους μεταγενέστερους χρήστες ουσιών υπό καθαρή μορφή, σε παρασκευάσματα ή σε προϊόντα. Ο συγκεκριμένος Κανονισμός βασίζεται στην αρχή ότι η βιομηχανία θα πρέπει να παρασκευάζει, εισάγει ή χρησιμοποιεί ουσίες ή να τις διαθέτει στην αγορά με την ευθύνη και τη μέριμνα που απαιτούνται για να διασφαλίζεται ότι, υπό ευλόγως προβλέψιμες συνθήκες, δεν βλάπεται η υγεία του ανθρώπου και το περιβάλλον.

Είναι βέβαιο ότι η πλήρης λειτουργία του ως άνω διοικητικού συστήματος καταγραφής, ελέγχου της επικινδυνότητας και διαδικασίας αξιολόγησης και αδειοδότησης των χημικών ουσιών θα επηρεάσει καταλυτικά το ιδιωτικό δικαιο και ειδικότερα το δικαιο των συμβάσεων προς την κατεύθυνση της πληρέστερης περιβαλλοντικής προστασίας. Προπαντός, ως προς την έννοια της ελαττωματικότητας της παροχής αναγκαία τότε θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι κάθε εμπορεύσιμη χημική ουσία, προκειμένου να χαρακτηριστεί «κανονική», δηλαδή μη ελαττωματική, θα πρέπει να έχει αδειοδοτηθεί και άρα να έχει ελεγχθεί, σύμφωνα με τις διαδικασίες που προβλέπονται στον Κανονισμό REACH, αναφορικά με το αν βλάπτει ή όχι

την υγεία του ανθρώπου και το περιβάλλον. Τούτο σημαίνει ότι η «περιβαλλοντική συμβατότητα» των χημικών ουσιών θα συνιστά πλέον τοπική και ουσιαστική προϋπόθεση για τη διάθεση των χημικών ουσιών ή/και των παραγώγων τους στην αγορά.

III. Νέες τάσεις

1. Δίκαιο των συμβάσεων

Είναι γνωστό ότι η μέθοδος της διοικητικής ρύθμισης εξακολουθεί να συνιστά την κυρίαρχη περιβαλλοντική στρατηγική στο επίπεδο του δικαίου. Ωστόσο, η νέα πραγματικότητα στις συναλλαγές σε συνδυασμό με τη μεθοδολογική προσέγγιση του κοινού νόμου με αναγωγή στις αρχές και αξίες του Συντάγματος και του Κοινοτικού δικαίου έχουν συντελέσει στη βαθμιαία αναμόρφωση της αποστολής του ιδιωτικού δικαίου και δη του δικαίου των συμβάσεων προς την κατεύθυνση της προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών. Η παραδοσιακή διάκριση ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου στο σύγχρονο πεδίο των συναλλαγών μάλλον στερείται πλέον, σημασίας. Ειδικότερα, η θεωρία αλλά και η νομολογία εμπνέονται και καθοδηγούνται από την οικολογική ιδέα και εντός του πεδίου του δικαίου των συμβάσεων. Ιδιαίτερα, η μετεξέλιξη του θεσμού των λεγόμενων παρεπόμενων υποχρεώσεων και η αυξανόμενη σημασία των ΑΚ 174 και 178, με στόχο την προστασία της φύσης, αναπροσδιορίζουν το δικαιο των συμβάσεων πέρα και πάνω από τον παραδοσιακό προσορισμό του. Στην εν λόγω εξέλιξη έχουν συμβάλει ιδίως η ισχύς των ατομικών δικαιωμάτων – άλλοτε με άμεσο και άλλοτε με έμμεσο τρόπο – στις ιδιωτικές έννομες σχέσεις καθώς και η νομολογική επεξεργασία των κοινοτικών αρχών της αειφορίας, της προφύλαξης και της πρόληψης από το ΔΕΚ.

Κατ' ακολουθία, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η επιστημονικά τεκμηριωμένη αβεβαιότητα ως προς την ύπαρξη ή μη δυναμικού πρόκλησης συγκεκριμένης οικολογικής βλάβης επηρεάζει ευθέως την ίδρυση και την πορεία των συμβατικών σχέσεων του ΑΚ. Συγκεκριμένα:

Ως ελαττωματική θεωρείται παραδοσιακά η παροχή που αποκλίνει προς το χειρότερο από την «κανονική» της ιδιοσυστασία, λόγω της ύπαρξης

ή της απουσίας συγκεκριμένων ιδιοτήτων, έτσι ώστε να θίγεται η αξία ή/και η χρησιμότητά της. Η θεώρηση της ελαττωματικότητας υπό το πρίσμα των συνταγματικών και κοινοτικών αξιολογήσεων για το περιβάλλον επιτρέπουν την κατάφαση ελαττώματος, όταν υφίσταται υπόνοια πρόκλησης βαριάς ή μη αναστρέψιμης βλάβης σε έννομο αγαθό ή συμφέρον του δανειστή.

Επίσης, την ελαττωματικότητα της παροχής επιφέρει η παραβίαση διάταξης που αποβλέπει στην προστασία του περιβάλλοντος και ιδίως της φύσης, εφόσον το αγαθό ή το συμφέρον που προστατεύει η συγκεκριμένη διάταξη περιλαμβάνεται στο προστατευτικό πεδίο των κανόνων για τα ελαττώματα (*παράδειγμα: η λειτουργία βιομηχανικού φίλτρου σε εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος κατά παράβαση των διατάξεων για τα ανώτατα επιτρεπτά όρια εκπομπών*).

Στο πεδίο της πώλησης θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο πωλητής που προσφέρει ύλη «απαλλαγμένη από τοξικές ουσίες», μετά από σχετική απαίτηση του αγοραστή, συνομολογεί ότι η παροχή του στερείται επιβλαβών για το περιβάλλον ουσιών.

Ενόψει των άρθρων 24 Συντ., 2, 6 και 174 ΣυνθΕΚ, οι παρεπόμενες υποχρεώσεις προβάλλουν ως αναγκαίες, όταν η χρήση της παροχής συνδέεται με περιβαλλοντικά αγαθά, των οποίων η λειτουργία, ο τρόπος και οι επιπτώσεις χρήσης δεν έχουν διερευνηθεί ακόμη επαρκώς. Σύμφωνα, μάλιστα, με τις απαιτήσεις της καλής πίστης, ο οφειλέτης πρέπει να παρέχει ειδική βοήθεια στο δανειστή, όταν η αντικανονική χρήση της παροχής συνεπάγεται προσβολές της υγείας μέσω του περιβάλλοντος (*παράδειγμα: φυτοφάρμακα και λοιπός αγροτογεωργικός εξοπλισμός*).

Στο δικαίωμα καταγγελίας του μισθωτή δυνάμει της ΑΚ 588 είναι δυνατόν να υπαχθούν όλες οι περιπτώσεις των περιβαλλοντικών κινδύνων που συνεπάγονται απειλή για την υγεία του μισθωτή κατοικίας και των συνοικούντων του. Ο μισθωτής μπορεί να καταγγείλει τη σύμβαση ακόμη και για λόγους για τους οποίους δεν ευθύνεται ο εκμισθωτής. Επίσης, η καταγγελία του άρθρ. 588 ΑΚ είναι δυνατή, έστω και αν ο μισθωτής παρέλειψε να γνωστοποιήσει στον εκμισθωτή τους λόγους που καθιστούν την κατοικία επικίνδυνη.

Όταν η επιστημονική υποψία οικολογικού κινδύνου ανατρέπει ουσιαστικά τη συμβατική ισορρο-

πία, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι εφαρμόζεται η ΑΚ 388 βάσει της θεωρίας της ρήτηρας «περί των πραγμάτων ούτω ισταμένων» και τροποποιείται το περιεχόμενο της σύμβασης προσαρμοζόμενο στα νέα (επιστημονικά) δεδομένα (*παράδειγμα: συμβάσεις μίσθωσης στην περιοχή του Ασωπού*).

Τέλος, επί τη βάσει των διατάξεων του ΑΚ για την ακυρώσιμη δικαιοπραξία, ο δανειστής μπορεί ν' αποστεί από τη σύμβαση και ν' αποζημιώσει τον οφειλέτη, όταν πλανάται ως προς ελάττωμα ή συνομολογημένη ιδιότητα της παροχής που σχετίζεται με οικολογικούς κινδύνους.

2. Διοίκηση αλλοτρίων

Τα περιθώρια (ευθείας) εφαρμογής του θεσμού της διοίκησης αλλοτρίων στο πεδίο της περιβαλλοντικής προστασίας δεν είναι απεριόριστα. Η εν λόγω διαπίστωση εδράζεται στο γεγονός ότι η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών ανατίθεται, ως επί το πλείστον, σε διοικητικούς φορείς ή/και συνεπάγεται δημόσιες υποχρεώσεις για τους ιδιώτες. Ενόψει τούτων, σε περιπτώσεις οικολογικής διατάραξης, η αυτόκλητη πρόληψη ή αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας αντιστοιχεί διέπεται, συνήθως, από ειδική νομοθεσία του δημοσίου δικαίου ή από τ' άρθρ. 730 επ. ΑΚ κατ' αναλογική εφαρμογή. Για παράδειγμα, στο Προεδρικό Διάταγμα 148/2009 αναφορικά με την ευθύνη για την πρόληψη και την αποκατάσταση των ζημιών στο περιβάλλον και ειδικότερα στο άρθρο 11 § 9 αυτού προβλέπεται η αναλογική εφαρμογή των διατάξεων για τη διοίκηση αλλοτρίων, όταν φυσικό ή νομικό πρόσωπο λαμβάνει μέτρα πρόληψης ή αποκατάστασης περιβαλλοντικής ζημίας αντί του υπεύθυνου έναντι του Κράτους φορέα εκμετάλλευσης. Μάλιστα, για την περίπτωση που διοικητής είναι φυσικό πρόσωπο, οριοθετούνται με συστατική διάθεση η εικαζόμενη βούληση και το συμφέρον του κυρίου της υπόθεσης, αφού ορίζεται ότι «... η ανωτέρω αξίωση ισχύει μόνον εφόσον το φυσικό πρόσωπο βρίσκεται σε τοπική εγγύτητα με την πηγή της περιβαλλοντικής ζημίας ή της επικείμενης απειλής τέτοιας ζημίας ή επηρεάζεται άμεσα από αυτήν στη ζωή, την υγεία, τη σωματική ακεραιότητά του ή στο δικαίωμά του στην προσωπικότητα (...)».

Ωστόσο, στο μέτρο που οι διατάξεις για τη διοίκηση αλλοτρίων τυγχάνουν ευθείας εφαρμο-

γής, ο εν λόγω θεσμός του ιδιωτικού δικαίου εισφέρει στην προστασία του περιβάλλοντος και μάλιστα, κυρίως, στο στάδιο της πρόληψης. Τούτο επιτυγχάνεται, κατά βάση, μέσω της αξίωσης του άρθρου 736 ΑΚ για την απόδοση των δαπανών, η οποία πρωτογενώς στοχεύει στην υποστήριξη της αλτρομιστικής διάθεσης του ιδιώτη. Με την εν λόγω αξίωση καθίσταται δυνατή η *κατανομή* του κόστους της προστασίας της φύσης μεταξύ των προσώπων που σχετίζονται με τη γενεσιουργό αιτία της επαιελούμενης ή της προκληθείσας περιβαλλοντικής ζημίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται η δικαιότερη (και από οικονομικής πλευράς) εσωτερικοποίηση του κοινωνικού κόστους.

Συγκεκριμένα, συχνά ο ιδιώτης προλαμβάνει ή αποκαθιστά σ' αγαθά άλλου ιδιώτη ζημία η οποία έχει οικολογική συνάφεια. Όταν η διεξαγωγή εκφεύγει των αρμοδιοτήτων της Διοίκησης και δεν συνιστά εκπλήρωση δημόσιας υποχρέωσης κανενός από τους εμπλεκόμενους ιδιώτες, η ΑΚ 736 εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση *ευθείας*. Τούτο σημαίνει ότι, ελλείψει ειδικών διατάξεων και πληρουμένων των προϋποθέσεων της ΑΚ 736, γεννάται αξίωση του ιδιώτη που ενεργεί έναντι του ιδιώτη που ωφελείται για την απόδοση των δαπανών (*παράδειγμα: ιδιώτης αποφυλώνει αγροτεμάχιο ξένης ιδιοκτησίας προς αποφυγή πυρκαγιάς*).

Κατά τα λοιπά, υπάρχει χώρος για την *ευθεία* εφαρμογή των διατάξεων για τη διοίκηση αλλοτρίων, εφόσον γίνει αποδεκτή η *θεωρία της διττής φύσης των διοικητικών μέτρων*. Έτσι, όταν η διεξαγωγή εμπίπτει στον κύκλο αρμοδιοτήτων της Διοίκησης, η εν λόγω θεωρία επιτρέπει την ευθεία εφαρμογή της ΑΚ 736 ως προς τον ιδιώτη που ωφελείται. Το ίδιο ισχύει, όταν η διεξαγωγή συνιστά, ταυτόχρονα, την εκπλήρωση δημόσιας υποχρέωσης του ιδιώτη που ενεργεί ή/και του ιδιώτη που ωφελείται. Στη δεύτερη, μάλιστα, υποπερίπτωση, όταν, δηλαδή, η διεξαγωγή συνιστά και την εκπλήρωση δημόσιας υποχρέωσης του ιδιώτη που ωφελείται, ο ιδιώτης που ενεργεί αποκτά *μία* αξίωση έναντι του ιδιώτη που ωφελείται κατ' ευθεία και κατ' αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 736.

Τέλος, αναφορικά με την οριοθέτηση της ευθύνης μεταξύ του ιδιώτη-κυρίου και του διοικητικού φορέα-κυρίου, πρέπει να γίνει δεκτό ότι υφίστανται δύο μεταξύ τους αυτοτελείς ενοχές έναντι του ιδιώτη που ενεργεί («διηρημένη» ευθύνη, κατ' αναλογική εφαρμογή του άρθρου 480 ΑΚ). Συνα-

κόλουθα, αν κάποιος από τους δύο κυρίους προσφέρει στον ιδιώτη που ενεργεί το χρηματικό ποσό που αντιστοιχεί σ' όλες τις ενέργειες της διεξαγωγής και ο τελευταίος το δεχτεί, ο άλλος οφειλέτης δεν απαλλάσσεται από την οφειλή του. Ο πρώτος οφειλέτης, όμως, θα μπορεί, καταρχήν, ν' αναζητήσει από τον ιδιώτη που ενεργεί το ήμισυ του ποσού που κατέβαλε σύμφωνα με τις διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό - κατ' ευθεία ή αναλογική εφαρμογή των οικείων άρθρων, αναλόγως για ποιον οφειλέτη πρόκειται.

3. *Η αύξηση της πιθανότητας βλάβης της υγείας μέσω διαρκούς περιβαλλοντικής προσβολής ως αυτοτελώς αποτιμώμενη ζημία (παράδειγμα: Ασωπός)*

Η *πιθανότητα* έχει διεισδύσει στο ελληνικό δίκαιο και ειδικότερα στο δίκαιο της αποζημίωσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι διατάξεις για το διαφυγόν κέρδος. Οι εν λόγω διατάξεις καθιστούν την πιθανότητα στοιχείο του αιτιώδους συνδέσμου, διότι την προσεγγίζουν ως μέσο δια του οποίου αποδίδεται μια δυσμενής κατάσταση, η ζημία, σε ορισμένο δράστη. Εν προκειμένω η ζημία προσδιορίζεται υποθετικά, αλλά αυτοτελώς, υπό την έννοια ότι η πιθανολόγηση που προϋποθέτει ο νόμος για την εύρεση ζημίας δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη τη διαπίστωση μιας δυσμενούς κατάστασης.

Η αναγνώριση οικονομικής αξίας σε κάποιες πιθανότητες, όπως συμβαίνει με τα λαχεία ή το δικαίωμα προσδοκίας, αντανakλά μια αξιολογική εκτίμηση που διαφέρει από τη δικαιοπολιτική επιλογή στην οποία ερείδονται οι ρυθμίσεις για το διαφυγόν κέρδος. Εν προκειμένω πρόκειται για τη θεώρηση της πιθανότητας ως οικονομικής θέσης, της οποίας η προσβολή συνιστά ζημία, δηλαδή σκοπό και όχι μέσο αποζημίωσης. Επιπλέον, η προσβολή των εν λόγω πιθανοτήτων συνεπάγεται αποκλειστικά υλική ζημία, ενώ το διαφυγόν κέρδος μπορεί να συνίσταται και σε απώλεια ηθικού οφέλους.

Στο πλαίσιο της ΑΚ 931 ο νομοθέτης προσεγγίζει την πιθανότητα, επίσης, ως ζημία, χωρίς, ωστόσο, να δίδει σαφή απάντηση στο ερώτημα, αν αποκαθίσταται εν προκειμένω υλική ζημία ή ηθική βλάβη. Στην περίπτωση της ΑΚ 931 η πιθανότητα θεωρείται ότι αντιστοιχεί σε μια *παρούσα* δυσμενή κατάσταση για το πρόσωπο που αφορά

στην προσβολή και υλικών και ηθικών αγαθών.

Κατά συνέπεια, λόγω της διαδραστικότητας των οικολογικών αγαθών μεταξύ τους οι παραδοσιακοί επιστημονικοί κλάδοι παρακολουθούν την επιρροή της φύσης στον άνθρωπο με ελλειπτικό τρόπο. Ενόψει τούτου, μέσω της στατιστικής πιθανολόγησης διαπιστώνονται, συχνά, οι συνέπειες της περιβαλλοντικής προσβολής στην ιδιωτική έννομη σφαίρα, πριν ακόμη εκδηλωθούν ως φαινόμενα του φυσικού κόσμου, με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Όταν, δηλαδή, από τη στατιστική έρευνα προκύπτει ότι η εγκατάσταση σε συγκεκριμένη βιομηχανικά επιβαρημένη περιοχή αυξάνει την πιθανότητα βλάβης στην υγεία, διαπιστώνεται, κατά βάση, μια *υπάρχουσα* κατάσταση. Εν προκειμένω καταγράφονται οι επιδράσεις συγκεκριμένων φυσικών διεργασιών στο μέσο κάτοικο της περιοχής και μ' αυτόν τον τρόπο περιγράφεται μια *ενεστώσα πηγή κινδύνου*. Τούτο σημαίνει ότι κάθε κάτοικος είναι σε θέση, καταρχήν, να γνωρίζει τα χαρακτηριστικά της επικινδυνότητας που τον περιβάλλει, διότι μπορεί να συγκρίνει τις ιδιότητές του και τις συνθήκες υπό τις οποίες διαβίει με τις στατιστικές σταθερές της οικείας έρευνας.

Όπως προκύπτει από μια επισκόπηση του ελληνικού δικαίου αναφορικά με την πιθανότητα, η νομική έννοια της ζημίας δεν εμποδίζει την προσέγγιση της πιθανότητας ως αποκαταστατέας απώλειας. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, η νομική έννοια της ζημίας προσδιορίζεται από κριτήρια εξωνομικά και τα οποιαδήποτε κανονιστικά στοιχεία πρέπει να υπάγονται στους άλλους όρους του εκάστοτε νομίμου λόγου ευθύνης. Όμως, ο κοινός νομοθέτης, ανάλογα με τις δεσμεύσεις που τον βαρύνουν και τους στόχους που θέτει, μπορεί να χαράσσει ακριβέστερα τα όρια της εν λόγω έννοιας, διευρύνοντας ή περιορίζοντάς τα.

Η πιθανολόγηση των συνεπειών της οικολογικής προσβολής μπορεί ν' αποτελέσει, όπως έχει αναλυθεί, μέσο θεμελίωσης του αιτιώδους συνδέσμου και, απ' αυτήν την άποψη, κατεξοχήν καταστατικό μέσο προστασίας του περιβάλλοντος. Ωστόσο, σκοπός του δικαίου της αποζημίωσης δεν είναι μόνο η καταστολή αλλά και η πρόληψη ζημίας. Ειδικότερα, λόγω της διασύνδεσης της φύσης με τη ζωή και την υγεία και ενόψει των άρθρων 5 § 2 και 5, 24 Συντ., 2, 6 και 174 ΣυνθΕΚ, θα

πρέπει να γίνει δεκτό ότι η πιθανολόγηση βλάβης στη ζωή ή στην υγεία μέσω της προσβολής οικολογικού αγαθού ισούται με ζημία π.χ. κατά την έννοια της ΑΚ 914. Άλλωστε, ως προς την αύξηση της πιθανότητας βλάβης στη ζωή ή στην υγεία θα πρέπει να ισχύει στο πεδίο του δικαίου τουλάχιστον ό,τι ισχύει και ως προς τη μείωση της πιθανότητας κτήσης οικονομικού οφέλους από «χαμένο» λαχείο(!) (πρβλ. άρθρο 2 § 1 Συντ.). Αναφορικά με το ύψος της αποζημίωσης θα μπορούσε να γίνει δεκτή η δυνατότητα επιδίκασης αποζημίωσης μειωμένης στο ύψος του ποσοστού των πιθανοτήτων. Ο χαρακτήρας της εν λόγω πιθανολόγησης θα πρέπει να παρακολουθεί τη νομική φύση των προστατευομένων αγαθών. Τούτο σημαίνει ότι η υπό κρίση αύξηση της πιθανότητας βλάβης συνιστά ηθική βλάβη, η οποία, όμως, μπορεί να προκαλέσει και υλικές ζημιές (όπως δαπάνες για τη λήψη μέτρων αναφορικά με την πρόληψη της «τελικής» ζημίας κ.λπ.).

IV. Επίλογος

Στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου περιβάλλοντος, το δικαίωμα χρήσεως των περιβαλλοντικών αγαθών, εντασσόμενο στις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας στο πλαίσιο του ζωτικού χώρου του ανθρώπου, συνδυάζει την προστασία του προσώπου - δηλαδή του υποκειμένου του δικαιώματος - με το περιβαλλοντικό αγαθό, δηλαδή του αντικειμένου του δικαιώματος. Με τη διάπλαση του δικαιώματος χρήσεως και με τον εξοπλισμό του με τις συναλλακτικές υποχρεώσεις προστασίας της ζωής αφενός και προνοίας και ασφαλείας των περιβαλλοντικών αγαθών αφετέρου, μετατίθεται το κέντρο βάρους προς την κατεύθυνση της διατηρήσεως της ακεραιότητας και αποκατάστασης του περιβάλλοντος, χωρίς να τίθεται σε δεύτερη μοίρα η προστασία των αγαθών του προσώπου. Ο έλεγχος του δικαιώματος υπό το πρίσμα της ΑΚ 281 με κριτήρια τον κοινωνικό σκοπό, που ισοδυναμεί με τον κοινόχρηστο χαρακτήρα των περιβαλλοντικών αγαθών, και την καλή πίστη, που ταυτίζεται με τη φύση του περιβάλλοντος ως αγαθού προορισμένου στη διηκενή χρήση όλων των κοινωνιών του δικαίου, οδηγεί στην οριοθέτηση της χρήσεως στο πλαίσιο του κοινωφελούς χαρακτήρα των περιβαλλοντικών αγαθών και της αρχής της αειφορίας που τα τε-

λευταία αυτά εξυπηρετούν.